

Richard A. Thompson

MINNETALE OVER PROFESSOR KJELL RAAHEIM

holdt på møte
1. november 2018

av professor Tore Helstrup

Kjell Raaheim ble født i Bergen 8. oktober 1930 og døde i samme by 23. april 2017. Kjell var hele sitt liv en ”bergenser” slik en skarve ”østlending” kan beundre denne bys egne innvånere: sosialt utadvendt, initiativrik, vennlig og hjelpsom, og slagferdig.

Som tjuagutt deltok Kjell under oppveksten i mange aktiviteter, Ynglingeforeningen og andre ungdomsorganisasjoner. Her fikk han mange varige venner, også sin Conny som ble hans livslange ledsagerske.

Sin interesse for mellommenneskelige forhold førte ham til psykologistudiet ved Universitetet i Oslo tidlig på 50-tallet. Her ble han knyttet til fagmiljøet rundt Per Saugstad, et forskningsmiljø som den gang ble kalt ”eksperimentalsykologi”.

Sammen med Per Saugstad gjennomførte Kjell Raaheim en rekke eksperimenter som skulle komme til å bli klassikere innen problemløsningens psykologi. På den tiden sto forskningsstriden mellom behavioristenes vektlegging av erfaringens betydning i alle psykologiske sammenhenger mot gestaltpsykologenes betoning av betydningen av perseptuell organisering mer styrt av faktorer i selve oppgavesituasjonen. Saugstad-Raaheims tilnærming søkte å forstå erfaringens rolle i lys av oppgavesituasjonens krav. Etter deres oppfatning er det springende punkt hvorvidt møtet med problemsituasjonen vil aktivere de kritiske erfaringslementer hos oppgaveløseren – gitt at oppgaveløseren har, om ikke direkte, så i alle fall relevante erfaringsbrokker.

Etter avlagt embetseksamen ved Universitetet i Oslo dro Kjell Raaheim til Bergen hvor han ved universitetet der ble ansatt som universitetsstipendiat. Psykologi var på dette tidspunkt intet institusjonalisert fag ved universitetet, men var her som ved Universitetet i Oslo ett av de tre delfagene (sammen med filosofi og logikk) som utgjorde studentenes første møte med

universitetsstudier, de såkalte ”forberedende prøver”. Kjells arbeidsplass ble derfor ved Filosofisk institutt. Slik oppsto et varig forhold mellom forskere ved Filosofisk institutt og miljøet rundt Kjell Raaheim i Bergen.

Etter sin tilbakekomst til Bergen videreførte Kjell sine studier av problemløsningens psykologi, publiserte resultatene som *Problem solving: A new approach* (Acta Universitas Bergensis, 1961), og forsvarte denne avhandlingen for den filosofiske doktorgrad i 1963.

I de klassiske eksperimentelle studier av problemløsning (tenkning) ble forsøkspersoner gjerne gitt ulike typer praktiske konstruksjonsoppgaver. Grupper av forsøkspersoner med forskjellige begavelsesnivåer eller erfaringsbakgrunner kunne så sammenlignes. Eller ulike grupper forsøkspersoner kunne gis forskjellige ”erfaringer” for så å undersøke disse erfaringers funksjon i oppgaveløsning, for eksempel ulike hint om gjenstanders egenskaper.

”Hatteknaggproblemet” kan illustrere fremgangsmåten: Her blir forsøkspersonen gitt et sett gjenstander (for eksempel noen aviser og bøker, et tomt vannglass, noen blyanter, en stav ca. 2 meter lang, en annen stav ca. 1.5 meter lang, en spiseskje, en skrutvinge og et par stearinlys, og bedt om å, ved hjelp av disse gjenstandene i det ellers tomme rom, lage til en hatteknagg (hatten vedlagt). Den løsning forsøkspersonen (om hun/han lykkes) var forventet å komme frem til består i å skru sammen de to stavene med skrutvingen slik at den forlengede staven presses fra gulv mot tak i støtstilling, og skrutvingen tjener som knagg. Settet av gjenstander forsøkspersonen blir gitt inneholder slik en blanding av relevante og irrelevante gjenstander. Settets sammensetning vil på denne måten igjen kunne påvirke løsningsfrekvensen. Poenget er at settet inneholder gjenstander som hvis brukt innsiktsfullt (og gjerne ”innovativt”) vil kunne føre til oppgaveløsning.

Å oppfatte skrutvingen som en potensiell knagg er å se en kjent funksjon i en ukjent sammenheng. Eksperimentelt undersøkte en ulike betingelser som kan påvirke løsningsfrekvensen, for eksempel hva som kan bidra til å gjøre skrutvingens funksjon som knagg mer tilgjengelig. Det kan for eksempel være en hjelp bare å bli minnet om at gjenstander *kan* brukes på uvanlige måter. Demonstreres dette konkret, med en for hatteknaggproblemet irrelevant gjenstand, kan dette ytterligere øke løsningsfrekvensen. Holder eksperimentator ”tilfeldig” skrutvingen mot veggen (mens forsøkspersonen vises til rette i oppgavesituasjonen), vil dette gjerne fremskynde løsningsprosessen, og så videre.

”Erteproblemet” (som Kjell Raaheim benyttet seg av i sitt doktorgradsarbeid) er en annen variant av denne typen konstruksjonsoppgaver.

Problemet går ut på å få flyttet erter fra en beholder (for eksempel et glass) som befinner seg på et bord fremfor forsøkspersonen over i en annen beholder som befinner seg på et annet bord et par meter bortenfor, uten at forsøkspersonen har lov til å forlate sin anviste bordplassering. Løsningen kunne være å bruke noen aviser (blant settet av relevante og irrelevante gjenstander som forelå) til å danne et rør eller en renne som ertene kan trilles gjennom. Å oppfatte en rullet avis som en renne eller et rør, er igjen å se en kjent funksjon blant en gjenstands ukjente egenskaper.

I sitt doktorgradsarbeid tilrettela Kjell et utvalg slike praktiske problemløsningsoppgaver for skriftlig løsning, hvilket tillot gruppeforsøk som viste seg å gi tilsvarende resultater som tidligere ble oppnådd gjennom individuell testing av forsøkspersoner i konkrete oppgavesituasjoner.

Som nevnt er Kjell Raaheims tilnærming når det gjelder problemløsning en videreføring av professor Per Saugstads arbeider. Men i motsetning til Saugstad så Kjell tidlig hvordan erfaringens begrensning vil variere med oppgavesituasjonens nyhetsgrad for oppgaveløseren. Kjells slagord var ”finne det kjente i det ukjente”. Ifølge dette betraktningssett vil en kunne analysere enhver opplevelse av en ”ny” oppgavesituasjon i relasjon til ”gamle” (tidligere møtte) oppgavesituasjoner som om denne opplevelsen består av kjente og ukjente opplevelseselementer. Fremstår oppgaveopplevelsen som for ukjent, vil oppgaveløseren ha vansker med å gjøre bruk av eventuell relevant erfaring. Lykkes imidlertid oppgaveløseren med å omforme tilstrekkelig mange ukjente elementer slik at oppgaven fremstår som tilstrekkelig kjent (altså se det kjente i det ukjente), vil sannsynligheten for problemløsning øke.

Ut fra denne betraktning hevdet Kjell Raaheim at intelligensens betydning i problemløsning stiger ettersom man beveger seg fra fullstendig kjente til middels kjente oppgavesituasjoner, for så å avta ettersom man beveger seg videre mot fullstendig ukjente oppgavesituasjoner.

Med andre ord er det ifølge dette syn ikke tenkning og forståelse det først og fremst kommer an på i møtet med velkjente eller fullstendig ukjente oppgavesituasjoner. I velkjente situasjoner aktiviseres rutiner som kan utføres uten videre ettertanke. I fullstendig ukjente situasjoner savnes kunnskaper som utnyttes på intelligent vis (etter Kjells oppfatning). I mangel av relevant erfaring er problemløseren henvist til prøving og feiling som angrepsmåte. Det er overfor oppgavesituasjoner som fremstår som til en viss grad kjent, men med innslag av ukjente sider, hvor problemløsning vil variere som funksjon av problemløserens intelligens.

Selv om andre forskere av problemløsningens psykologi har vurdert betydningen av tenkning og intelligens i møtet med oppgavesituasjoner av

ulik kjenthetsgrad noe annerledes, for eksempel vist til at resultatet av prøving og feiling kan bli brukt fornuftig og intelligent, eller på mer tilfeldige måter, har Kjell Raaheims arbeider hatt en stimulerende påvirkning i utviklingen av dette domenet av kognisjonspsykologien – kanskje nettopp ved å utfordre tradisjonelle oppfatninger om intelligensens funksjon.

Kjells betoning av det å se det kjente i det ukjente åpnet for nye måter å analysere hvordan oppgaveløserne bruker ulike kognitive ressurser i relasjon til ulike oppgavesituasjoners krav. For eksempel virket dette som et egnet springbrett for å undersøke hvordan henholdsvis visuelle og verbale løsningsstrategiers effektivitet varierer med oppgavesituasjonens kjenthetsgrad.

Etter sin stipendiatperiode ved Universitetet i Bergen arbeidet Kjell Raaheim frem til 1967 som leder av Arbeidspsykologisk institutt i Bergen. Etter at Jan Smedslund som første professor i psykologi ved Universitetet i Bergen fra 1964 til 1966 forlot sin stilling, og samtidig som professor Bjørn Christiansen sto for utbyggingen av det nye profesjonsstudiet i psykologi ved Universitetet i Bergen, ble Kjell ansatt som dosent i psykologi samme sted, og fra 1969 som professor i kognitiv psykologi (den nye betegnelsen på fagområdet tidligere kalt "eksperimenteralpsykologi").

Rundt seg samlet professor Raaheim en liten kjerne av unge forskere som sammen skulle komme til å utgjøre en velintegrert gruppe som samarbeidet tett både i forskning, undervisning og formidling av fagkunnskap. Kjell dro gruppen med seg på nasjonale og internasjonale møter hvor de gjerne presenterte seg som representanter for samme generelle orientering innen problemløsningens psykologi. Kjell Raaheim sørget for å stimulere hver enkelt medarbeider i deres videre individuelle forskningsutvikling. Som veileder var Kjell enestående. Uten å presse frem egne synspunkter, maktet han å få sine veiledete studenter og doktorander til å finne veien til sine mål. Vellykket veiledning er i stor grad et spørsmål om gjensidig tillit, og Kjell ga tillit – på mange plan: intellektuelt, sosialt, som rådgiver og trøster når det trengtes. Kjell visste å overlate ansvaret til andre, når det gjaldt forskning så vel som administrasjon og undervisning. Han var den vennlige kunnskapsrike inspirator, ikke den selvopptatte dirigent. Fra 1990 var Kjell Raaheim medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi.

Kjell Raaheim la mye arbeid ned i formidling av kunnskap. I samarbeid med forskningsgruppen ble det skrevet lærebøker, leksikonartikler, ordbøker, populære fremstillinger, avisinnlegg og holdt kurs og foredrag.

De av oss som i mange år hadde anledning til å arbeide i Kjells gruppe opplevde en hyggelig arbeidsplass. I de daglige lunsjpauser ble hverdags-

livets gleder og problemer gjerne tatt opp. Vi kom til å kjenne hverandre som en storfamilie. Disse sammenkomstene fungerte også som et løpende faglig forum, ikke minst for diskusjon av de mange pedagogiske spørsmål som er så sentrale i et universitetsliv. I tilbakeblikk er det på mange måter Kjells stimulerende tilstedeværelse i slike uformelle sammenkomster som best representerer hans likefremme væremåte.

Etter hvert skulle forskningsinteressen hos Kjell forskyve seg fra fokusering på grunnproblemer i kognisjonspsykologien og mer i retning av anvendt problemløsningspsykologi i pedagogisk sammenheng. Snart ble han spesielt opptatt av universitetspedagogikk med et nært samarbeid med engelske forskningsmiljøer, blant annet som Honorary Visiting Professor ved University of East London. Hyppige visitter og gjenvisitter mellom engelske og norske forskere sørget for et løpende samarbeid og sterkt engasjement på feltet universitetspedagogikk. Med entusiasme ledet Kjell oppbyggingen av et senter på Det psykologiske fakultet ved Universitetet i Bergen kalt Program for læringsforskning. Målsettingen var å utvikle bedre forståelse av samspillet mellom undervisning og innlæring, og gjennom dette finne frem til mer egnede evalueringsformer til bruk ved universitetseksamener og ved opptaksprøver til studier. Programmet fikk raskt et tverrfaglig preg, viste raskt sin praktiske berettigelse, og ga under Kjell Raaheims ledelse arbeidsplass for flere forskere som også arbeidet med grunnlagsproblemer innen feltet. Etter Kjells avgang ved aldersgrensen har programmet fortsatt hevdet sin rett, fra da av ledet av hans sønn og langvarige samarbeidspartner på dette feltet: professor Arild Raaheim. Kjell selv mottok i år 2002 Kristian Ottosen prisen for sin innsats for å bedre studentenes faglige vilkår og for sin omfattende forskning på studenters læring.

Når det gjelder forskningspublisering var Kjell Raaheim særlig viktig gjennom opprettelsen av sitt eget forlag kalt Sigma Forlag. Som forlegger og fagkonsulent hjalp Kjell frem publisering av mange lokale, nasjonale og internasjonale arbeider – ikke bare innen feltet psykologi. Også i denne sammenheng viste han seg som den varme, omsorgsfulle og effektive rådgiver og veileder som han alltid var – kunnskapsrik og generøs.

Kjell Raaheims overordnede forskningsfelt var problemløsningens psykologi: Hvordan mennesket bruker sin erfaring og intelligens i møte med oppgavesituasjoner. Han kalte seg selv noe selvironisk ”skolemesteren” i sin veiledningsvirksomhet. Vi lar skolemesteren selv avslutte denne minnetalen:

Kanskje er det slik at mennesket mottar en så høy grad av tilfredsstillelse ved å ha løst vanskelige problemer, at det går løs på nær sagt ethvert problem uten å spørre seg selv hvorfor problemet eksisterer?

(Kjell Raaheim: *Intelligensen – venn eller fiende?*
Cappelen, 1974, side 109)

En kjenner igjen Kjells reflekterte tenksomhet.

Kjell Raaheim var en person som alltid skapte hygge om seg, hjelpsom og sosialt innsiktsfull fikk han oss til å føle oss hjemme og trygge i hans nærvær. Og han var en familiens mann. Hans kone Conny og deres fire barn Arild, Tove, Anne Berit og Nina utgjorde hans livs faste forankring. Støtte hjemmefra hadde han alltid, noe som kom ham vel med i sine siste helsemessig vanskelige år.

Vi savner Kjell, men fortsatt nyter mange av oss godt av den hjelp – forskningsmessig og allment menneskelig – som han ga oss. Vi lyser fred over hans minne.

